

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Диана Петрова Иванова от Катедрата по български език при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за дисертационния труд „Форма на обръщението в чешкия и българския език“ на Ирена Иванова Манкова, докторант в Катедрата по славянско езикознание при Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ за присъждане на научната степен „доктор по филология“ в научната област 2. *Хуманитарни науки*; професионално направление 2.1. *Филологии*; научна специалност *Славянски езици*.

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД 38-714 21.12.2018 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм определена за член на научно жури по процедура за защита на дисертационен труд за придобиване на научната степен ‘доктор по филология’ на Ирена Иванова Манкова от Катедрата по славянско езикознание. Представените материали по процедурата за защита са в съответствие със ЗВО, на ЗРАС в Република България, на Правилника за прилагането му и на Правилника на Софийския университет.

2. Кратки биографични данни

Ирена Иванова Манкова е родена на 21.05. 1991 г. През 2015 г. завършва специалност Славянска филология – профил Чешки език и литература в СУ „Св. Климент Охридски“ и се дипломира с образователно-квалификационна степен магистър. По време на следването си участва в различни студентски образователни програми в Масариковия университет в Бърно. От 2016 г. е докторант в катедрата по Славянско езикознание във Факултета по славянски филологии.

3. Актуалност на темата и целесъобразност на поставените цели и задачи

Представеният дисертационен труд (ДТ) е на тема, която е била предмет на проучване в чешкия и българския език, и това е естествено, като се има предвид, че обръщението е важен компонент на речевия етикет в културата на общуване на всеки народ. Но все още има въпроси, които недокрай са проучени, най-вече в съпоставителен план, затова темата е актуална, представлява интерес за съпоставителното славянско езикознание. И тъй като липсва системен и обобщаващ труд конкретно за обръщението, докторантката правилно се е насочила и се заела с едно по-широко и задълбочено проучване на тази проблематика. Целите и задачите на научния труд са поставени целесъобразно предвид предприетото изчерпателно съпоставително изследване на обръщението като компонент на речевия етикет в чешкия и българския език.

4. Познаване на проблематиката по темата

Авторката добре познава научни публикации от български и чешки автори по проучвания въпрос и коректно ги интерпретира и цитира. Тя прави задълбочен прочит на фундаментални изследвания и на теоретични постановки и разработва концептуалната основа на дисертационния си труд (преди всичко теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета (ФСП), изследвания върху езиковата прагматика, теорията на речевите актове, падеж и вокативност и др. (Р. Якобсон, В. Матезиус, Б. Хавранек, А. Йедличка, Дж. Лийч, Б. Норман, Св. Иванчев, Хр. Първев, Р. Ницолова, Ст. Димитрова, И. Куцаров и др.).

Екскерпираният материал е извлечен от подходящи български и чешки литературни източници – на класици и съвременни автори („Приключенията на добрия войник Швейк“ на Ярослав Хашек и превода от Светомир Иванчев; драмата „Боряна“ на Йордан Йовков и превода на Людмила Кроужилова, „Балада за Георг Хених“ на Виктор Пасков и превода на Владимир Кршиш, произведения на Мацура, на Ал. Попов и съответно техните преводи и др.). За пълнота и осъвременяване на империчния материал много уместно са включени примери и от телевизионни предавания на двата езика („Otázky Václava Moravce“ от ČT1 и ČT24 и „120 минути“ от БТВ). Богатият екскерпиран материал представя доста дълъг период – близо век, в който авторката проследява състоянието и развитието на речевия етикет на чехи и българи (в частност при обръщението), отбелязва промените в него и прави съответните изводи с оглед на приликите и разликите при съпоставката на двата езика.

4. Методи на изследване

Методите на изследване са подходящо избрани – основно е използван дескриптивният метод (с отделните му компоненти – наблюдение, идентификация, диференциация и типологизация на екскерпирания материал) и съпоставителният, съпроводжани от социолингвистичен и психолингвистичен анализ. Сложният дискурс, в който функционират обръщенията, не само оправдава, но и изисква подобен многопланов и всеобхватен изследователски подход.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Структурата на дисертационния труд е стандартна – състои се от увод, две глави, заключение, приложение, библиография и списък на екскерпираната литература (с обем 172 стр.). Ирена Манкова постига добър баланс при структурирането на дисертационния си труд, като извежда в първа глава теоретичните постановки и обосновава собствената си концепция, а втората глава е с теоретико-приложен характер. Текстът е оформен по подобаващ начин, като отделните му съставни части следват съответната логическа последователност от общото към частното, от теоретичното към прагматиката. Като положителна страна на организацията на материала могат да се посочат направените в края на всяка глава изводи, както и представеното в края на дисертацията приложение на екскерпирани преводни еквиваленти от използваните художествени образци и други източници (двете телевизионни предавания).

В увода ясно и точно е посочена целта на изследването: да представи синхронно типологично сравнение на формите на обръщение в българския и чешкия език (ДТ, 5). Съществуващите спорни и недоизяснени въпроси, отнасящи се до характера и мястото на звателните форми в граматичните системи на български и чешки, мотивира авторката да се заеме с изясняването на тези проблеми в съпоставителен план.

В проучването си авторката се опира на теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета (ФСП) при характеристиката на морфологичните категории (с оглед на тяхната роля: ядро – периферия), като я прилага при обръщенията. Изяснявайки въпроса за същността на понятията ФСП и морфологични категории (с тяхното ядро и периферия), тя обосновава своето становище, че функционалната граматика е приложима както при описанието на отделен език, така и при съпоставителните изследвания. След като представя различни възгледи по

отношение на вокатива, И. Манкова аргументира и своето виждане за звателния падеж като морфологична категория, обръщението като ядро на семантичното поле, а средствата, използвани за изразяване на обръщение, като периферия.

В първа глава „Ядро на функционално-семантичното поле на обръщението“ докторантката прави обзор на научните трудове по въпроса за падежите като цяло, а в частност и за вокатива. Представя различните становища по отношение на вокатива (чието положение е поставяно под въпрос от някои езиковеди), като споделя виждането на онази част от учените, които смятат, че остатъци от този падеж са характерни и за аналитичните езици от различни езикови групи, вкл. и за българския. По втория спорен въпрос сред езиковедите – дали вокативът е падеж, или не е, авторката подкрепя първото становище, като приема вокатива според дефиницията за падеж – с функцията на „изразител на вътрешноизреченски отношения и част от граматичния синтактичен модел на изречението“ (ДТ, с. 59). Полагащото му се място в падежната система тя аргументира с наличието на установена склонитбена парадигма за мъжки и женски род в чешкия и в българския език (а също и в други славянски и неславянски езици). Уникалната черта на вокатива – функцията му единствено той сред останалите падежи да изразява адресата, според авторката, също е силен довод в защита на посочената теза. С оглед на това тя приема преобладаващото мнение сред езиковедите, водещи се от морфологичната му характеристика, а именно, че вокативът е един от падежите, съществуващи в чешкия и българския език.

Интересна част от първа глава е прегледът на състоянието на вокатива в езици от различни семейства, като започва от старобългарския език, а по-обстойно се спира на славянските езици. В различните групи тя посочва резултата от техния развой – при едни той изчезва, а при други е съхранен. Отбелязва липсата му в руския и беларуския (от групата на източнославянските езици), за разлика от украинския, където е напълно запазен; запазен е също в чешкия и полския език сред западните славяни, докато в словашкия отсъства; в групата на южнославянските езици само в словенския е изчезнал, но в хърватския, сръбския и българския вокативните форми все още са живи. На тази обща основа с оглед на наличие на вокатив в български и чешки, тя построява и концептуалната база на своето изследване.

Във втора глава на ДТ („Периферията на функционално-семантичното поле на обръщението“) авторката разглежда периферията на ФСП на обръщението, като посочва компонентите, които имат отношение при избора на самото обръщение, а именно адресат, адресант и речева ситуация) в официална и неофициална сфера на общуване. От друга страна, взема под внимание и социолингвистичните фактори, отбелязани в теорията на комуникацията, като възраст, социален статут, отношенията на субординация между общуващите, сцена на речевия акт, време, място и т.н. Като приема класификацията на Р. Ницолова, тя привежда примери на обръщения (изразени със съответните речеви формули) от чешки и български. С основание обръща внимание на онези групи обръщения в двата езика, подсилени с различни интензификатори (напр. емоционално-оценъчните), всеки от които носи своя специфика.

Спирайки се по-подробно върху статута на вокатива в българския език, авторката отделя внимание на някои съвременни тенденции при вокативните форми за обръщение към жена, а именно разколебаването и замаяната им с номинативни – проява, която основателно тя поставя в периферията на функционално-семантичното поле на обръщението. Явлението не е съвсем ново и се коментира още от втората половина на

XX в., то се заражда доста рано при българските женски имена (преобладаващо при тези, смятани за модни - Лиана, а не Лиано, като втората форма е конотативно натоварена, смята се за грубовата). Авторката посочва и тенденцията подобни употреби да се засилват, като се пренасят и върху мъжките лични имена (Иван вм. Иване) – не без участието на медиите, най-вече аудио-визуалните.

Твърдението за чешкия език, че „вокативът е изискван в официална среда и всяко нарушение на граматичното правило се осъзнава като силно маркирано и присъщо единствено на неофициалното общуване“ (ДТ, с. 126) приемам напълно (по такъв начин се възприема то и в полския). Но във връзка с употребата на този вид обръщения в българския език бих искала да изясня казаното от авторката в същия абзац, а именно, че „употребата на обръщенията в номинатив е най-често ограничена до неформалната среда“. Този извод на какво основание е правен – на основата на ексцерпирания материал, на анкетно проучване или на съвременни статистически данни за българския език. А също така дали книжовната форма (използване на номинатив вм. звателна форма) в официалната сфера на общуване може да се смята за неутрална, след като не попада в рамките на нормативната система (ДТ, 126).

Разглеждайки проявите на обръщението на различни равнища (фонетично, морфологично, синтактично, а също и прагматично) авторката контрира схващането, че вокативът е само граматическа категория. Подчертавайки прагматичния аспект на изследването си, тя обръща внимание на определени различия при двата разглеждани езика и предупреждава за възможността да се допуснат грешки при превод – ценен ориентир при практическото овладяване на съответния славянски език.

Изчерпателно са представени и видовете обръщения: универсални, по протокол, по етикет, в академична, домашна, служебна среда и т.н. Определен принос на ДТ е извеждането на речевите формули за всяка обособена група, като се сравняват в двата езика. Авторката обръща внимание и на исторически (остарели и попаднали в пасивния лексикален фонд) обръщения (в подредбата те би могло да се оставят в края).

За детайлизиране на класификацията говори и анализът на специфичните видове обръщения като пресемантизираните – от рода на *боже*, *майко мила*, а също т.нар. обратни обръщения – за изразяване на близост, интимност (*майче*, *бабе*). Не са отминати и онези от тях, характерни само за българския език: употреба на членувани обръщения при съществителни, прилагателни и местоимения, посочват се примери за изпускане на обръщения в неформално общуване и др.

За пълнота на настоящия анализ може да се посочи и опитът на авторката да представи обръщението като важен реквизит на речевия етикет в различните исторически периоди и в контекста на обществено-политическите промени, които се отразяват и в езика, респективно и в речевия етикет (през Възраждането, след Освобождението, след 9.09.1944г., след 1989 г.). В историческия преглед тя изтъква честите промени при изразяване на обръщението и предлага те адекватно да се отразяват в кодификацията след по-кратки темпорални срезове. Наистина динамиката на книжовноезиковите процеси налага да се правят промени в кодификацията, когато е наложително и след необходимите наблюдения, анализи, изследвания на новите явления в речта. А представения за оценка труд определено има принос в тази насока.

В резултат на анализа на ДТ мога да обобща, че констатациите относно проучването на обръщението са верни и точни, изводите отразяват обективно наблюдението и сравняването на конкретния ексцерпиран материал от двата езика. Подробно и детайлно се изтъква спецификата на всеки вид обръщение, като вниманието се концентрира върху избора на определени форми особено в случаи на различия между тях. Прагматичната насоченост на изследването ще подпомогне преводаческата дейност от чешки на български и обратно.

6. Приноси на дисертационния труд

Приносите в ДТ, както теоретични, така и прагматични, са многобройни, но тук ще се ограничи с посочване на най-важните.

- Авторката създава собствена концепция за ядро и периферия на функционално-семантичното поле на обръщението на основата на теорията на А.В. Бондарко за ФСП, но адаптирана с оглед на обръщението.
- В резултат на задълбочен прочит и осмисляне на теоретичните постановки, отнасящи се за морфологичната категория вокатив, тя прави обективна сравнителна характеристика на състоянието на падежа в български и чешки език.
- Представя статута на обръщението и изразяването му чрез съответни езикови формули в конкретна речева и комуникативна ситуация в двата езика.
- Иновативно подхожда с отчитане ролята на референцията в дискурса на обръщението.
- Приносна част в дисертацията е определянето и сравнението на интензификаторите при обръщението с оценъчен/експресивен характер в български и чешки език; предлага собствена интерпретация по отношение на пресемантизираните, обратните и косвените обръщениета.

В обобщение можем да потвърдим, че поставените цели и задачи в дисертационния труд са изпълнени. Авторката разглежда актуален проблем, който многостранно и детайлно анализира на основата на изградена концептуална основа, пригодена специално за обръщението. Умее да изразява собствени позиции и да защитава тезите си аргументирано на основата на добрата си теоретична подготовка и на данните от ексцерпирания материал. Проучени са солидно количество изследвания по разглежданата проблематика. Иновативният характер на ДТ се дължи на солидната теоретична основа на изследването, разгърнатия и задълбочен анализ на ексцерпирания материал; съчетани и успешно използвани са класически и модерни методологически похвати. Констатациите относно проучването на обръщението са верни и точни, изводите отразяват обективно наблюдението и сравняването на конкретния материал от подбраните източници. Подробно и детайлно се изтъква спецификата на всеки вид обръщение, като вниманието се концентрира върху избора на определени форми особено в случаи на различия между тях. Резултатите от изследвания фактологичен материал и произлизащите от тях изводи на докторантката са обективни.

Текстът е написан на ясен и научно издържан език. Използвана е най-важната по разглежданата проблематика литература (около 60 заглавия от български, чешки и др.

чуждестранни автори). Не забелязах цитиране на някои книги, доста популярни през последните две-три десетилетия: на Хр. Пантелеева, Граматика на вежливата реч (1994), К. Цанков за речевия етикет (в няколко изд.), една от малкото статии, посветени на маестатните форми през Възраждането на К. Вачкова, както и други по-нови публикации, свързани с речевия етикет и обръщенията.

7. Лично участие на докторанта в научното изследване

Представено е оригинално авторско изследване, което е очевидно от умелата интерпретация на научни трудове на други автори, от създадената собствена теоретична концепция, при подбора и анализа на ексцерпирания материал, самостоятелните изводи и обобщения към отделните глави, изразяване на собствени позиции и др.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

В теоретичен план изследването ще бъде в помощ на други съпоставителни изследвания, а прагматичната му насоченост ще подпомогне преводаческата дейност от чешки на български и обратно. Ексцерпираният материал може да се използва в преподаването по практически чешки и български, а също за повишаване на езиковата култура на изучаващите съответния славянски език.

9. Качества на автореферата

Авторефератът отразява обективно съдържанието на дисертационния труд, стегнато и в пълнота представя основните части на изследването.

10. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Авторката има 4 публикации по темата на дисертацията, обнародвани в авторитетни научни издания (сп. „Съпоставително езикознание“ и сп. „Български език“), следователно покрива изискването за публикационна дейност по изследвания проблем.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеното изследване съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват принос в славянското езикознание и отговарят на изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за прилагането му и Правилника за развитие на академичния състав на СУ „Св. Климент Охридски“. Текстът има качествата на научно изследване, представлява оригинален авторски труд и може успешно да бъде защитен. Въз основа на високото равнище на представения дисертационен труд убедено давам своята положителна оценка и предлагам на уважаемото научно жури да гласува за присъждане на научната и образователна степен „доктор по филология“ на Ирена Иванова Манкова в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология*, научна специалност *Славянски езици*.